

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА У ЛИСТАХ І. СЕРДЮКОВА ДО П. КУЛІША

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 26
УДК 811.161.2'373—374 “18—19”

Галас Борис. Лексикографічна проблематика у листах І. Сердюкова до П. Куліша; 17 стор.; кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. За листами І. Сердюкова до П. Куліша 1885—1886 рр. із фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського з'ясовуються обставини, як І. Сердюков укладав українсько-російський словник. Цей досі не виявлений словник уже по смерті автора був представлений на конкурс для здобуття премії М. Костомарова. Листи розкривають відмінні погляди І. Сердюкова і П. Куліша на проблеми української лексикографії.

Ключові слова: листи до П. Куліша, історія української лексикографії, рукописний словник І. Сердюкова, премія імені М. Костомарова.

У біографії П. Куліша (1819—1897) є важливі факти, на підставі яких учені роблять висновки про його діяльність (правда, не позбавлену суперечностей, непослідовну) участь у розгортанні колективної підготовки великого словника української мови. Відомо, що на сторінках журналу “Основа” (СПб., 1861—1862) з ініціативи П. Куліша було оголошено збір й організовано публікацію українських словникових матеріалів. Менше відомо про участь П. Куліша у словникарських справах після того, як він відмовився продовжувати реалізацію задекларованого проекту, знявши з себе відповідальність за його долю (зібрані редакцією “Основи” матеріали врешті-решт поповнили підготовчий словниковий фонд Київської Старої Громади). Що П. Куліш і в 80-х роках XIX ст. залишався авторитетом як філолог і знавець лексикографічних проблем, думкою якого цікавилися, цінуючи її, засвідчують вісім листів І. Сердюкова¹ до П. Куліша [11]. Уперше про ці листи в контексті проблематики історії української лексикографії (без залучення додаткових джерел із відомостями про особу І. Сердюкова) повів мову

М. Пилинський, коли з'ясував за документами Архіву РАН (С.-Петербург), що на здобуття премії М. Костомарова разом зі словником за ред. Б. Грінченка були представлені й інші лексикографічні праці [9, с. 88—89].

М. Пилинський писав: “Як видно з “Протоколів засіданий общего собрания Импер. Академии наук” за 1905 р. (§ 27), на 1 січня 1905 р. на конкурс, крім словника Б. Грінченка, були подані “Словарь малорусского наречия. 1881—1890” І. І. Сердюкова і “Словарь украинской народной речи” Ів. Стешенка. Збереглася рукописна рецензія проф. А. Я. Ляшенка² на словник І. І. Сердюкова. Як видно з рецензії, цей словник, зброшурований в одному томі, не являв собою значної цінності. Багато слів, як відзначає А. Я. Ляшенко, було внесено “по пам'яті”, з помилками. Своєю повнотою словник значно поступається перед словниками Є. Желеховського, Б. Грінченка та Ів. Стешенка. Порівняння з такими творами, як “Гайдамаки” та “Назар Стодоля”, і етнографічними матеріалами П. Чубинського, виявляє пропуск багатьох звичайних поширених слів (наприклад: *охочий, хибний, шкідливий*). Не витримано єдиного правопису, наголоси проставлено тільки наполовину. Переклад або тлумачення реєстрових слів часто неповні, невизначні або помилкові (*верещать* “крик особого рода”; *поступ* “походка”; *скиглиць* “вить” і т. д.). В реєстр було внесено власні імена людей і навіть короткі біографії письменників. Як видно з опису А. Я. Ляшенка, замітка про Т. Г. Шевченка, вміщена І. І. Сердюковим, виразно свідчить про вірогідний світогляд упорядника. Словник ні в якому разі не відповідав умовам конкурсу. Це — праця дилетанта без всякої наукової підготовки, про що говорить як розгляд самого словника, так і передмови до нього. Проте, даючи такий висновок, А. Я. Ляшенко вважав доцільним придбати його

¹ Сердюков Іван Іванович [12 (24). XI 1803, Полтавщина — 1886, с. Кудричі поблизу Рославля, тепер райцентр на р. Острі у Смоленській обл. Російської Федерації] — службовець, письменник, публіцист, український лексикограф. В. Р[удако]в про І. Сердюкова в *Енциклопедическом Словаре Брокгауза и Ефрона* подав такі відомості: “Навчався в Харківському університеті, був мировим посередником у Могильовській губернії. Надрукував ряд статей у “Земледельческой Газете” (1844—1849), у “Трудах Вольно-Экономического Общества” за 1850 рік (“Очерки хозяйства моего” — велика його стаття, що викликала значний резонанс, оскільки генерал Дубельт відгукнувся про неї як про надто ліберальну), в “Экономическом”, в “Могилевских Губернских Ведомостях” та ін.; був автором кількох проектів і записок про поліпшення сільського господарства; написав декілька комедій і повістей, уклав “Малорусский Словарь”. Після смерті І. Сердюкова була надрукована цікава в багатьох відношеннях його “Автобиографическая записка” (“Киевская Старина”, 1896, № 11 и 12; поправки до неї див. там же, 1897, № 4)” [11].

² І. Айзеншток в іншому місці принагідно зауважив, що насправді А. Я. Ляшенко “ніколи не був професором, при всіх своїх безсумнівних достоїнствах” [див.: 4, с. 257].

для Рукописного відділу Бібліотеки Академії наук, оскільки словник, на його думку, містить і деякий цінний матеріал: прислів'я, приклади з фольклору і живої мови, вірні пояснення “із знанням справи” деяких слів, що стосуються народного побуту і т.д. Але ні в Рукописному відділі Бібліотеки АН СРСР, ні в Архіві АН СРСР словника І. І. Сердюкова не виявлено. Немає його і в Рукописному відділі Державної Публічної Бібліотеки АН УРСР, де зберігається вісім листів І. І. Сердюкова 80-х років XIX ст. до П. Куліша. Всі листи стосуються укладання його словника. Ці листи, — в одному з них І. І. Сердюков досить докладно розповідає свою біографію, — доповнюють характеристику його особи як малокультурного консервативного дрібного поміщика, що взявся за укладання українського словника, почувши, що за це можна одержати гроші (тобто премію М.І.Костомарова)” [9, с. 88].

Бажаючи докладніше з'ясувати, про що писав І. Сердюков П. Кулішеві, ми, услід за М. Пилинським, також вивчали зміст вищезгаданих восьми листів і дійшли висновку, що І. Сердюков як лексикограф і загалом як особистість заслуговує на більш прихильні і не такі суворі характеристики, як ті, що їх подав М. Пилинський, спираючись на окремі факти.

Головна мета цієї статті — доповнити вже уведені в науковий обіг архівні відомості про зміст листів І. Сердюкова до П. Куліша [4, с. 66—68], показати їх важливість не лише для об'єктивнішого висвітлення того, які здібності й філологічні знання мали безпосередні учасники процесу нагромадження загальноукраїнського лексикографічного ресурсу, які погляди вони мали на словникову працю, а й для того, щоб доповнити біографію П. Куліша, глибше окреслити його як науковця, конструктивного і зваженого консультанта з лексикографічної проблематики, пропагандиста ідеї української мовно-етнічної єдності.

Перш ніж звернутися безпосередньо до змісту листів і питань, пов'язаних із порушеною в них проблематикою, хочемо вказати на те, що хоч І. Сердюков звертався до П. Куліша як до такого, із яким раніше не був знайомий особисто, але, мабуть, із свідомістю того, що в родині Сердюкових хтось із П. Кулішем знався добре. Таке припущення можна зробити хоча б на підставі епізоду, згаданого у монографії Ж. Янковської “Фольклористична діяльність Пантелеймона Куліша”, як П. Куліш у Новгороді-Сіверському, де став навчатися в гімназії з 1829 р., купив випадково “на базарі” збірку народних дум і пісень М. Максимовича видання 1827 р., і ця книга, як стверджує дослідниця, цитуючи написаний П. Кулішем автобіографічний твір “Жизнь Куліша”, стала “у його [П. Куліша] і Сердюкова першою над усіма іншими” [16, с. 13]. Про котрого Сердюкова тут мова, на жаль, поки що нам не відомо.

Варто підкреслити й факт, що словник І. Сердюкова був представлений на конкурс для

одержання премії М. Костомарова вже по смерті упорядника. За даними А. Ляценка, як їх переказав М. Пилинський, рукописний словник І. Сердюкова мав датування 1881—1890 рр. Якщо це справді так, то постає питання: хто визначив і написав таку дату? На якій підставі? Адже І. Сердюков помер у 1886 році. Що було зі словником після смерті упорядника?

Для відповіді на це питання треба врахувати, що в журналі “Киевская старина” з подачі дочки І. Сердюкова Анастасії Іванівни Долецької з'явилася друком “Автобиографическая записка И. Сердюкова” і що редакція журналу у зв'язку з цією публікацією висловила подяку А. Долецькій за передачу автобіографічну записку І. Сердюкова, а також за інші папери її шановного батька, про зміст яких було обіцяно повідомити читачам журналу [2: № 11, с. 179]. Серед цих паперів був, найімовірніше, й словник, бо на підставі попереднього ознайомлення з ними редакція повідомляла, що І. Сердюков “вів листування з ученими і літераторами, а протягом останніх років свого довголітнього й надзвичайно працелюбного життя ревно займався упорядкуванням *Малорусского Словаря*” і що саме про цю останню працю його, цілком завершено, але таку, що залишилася в рукопису, читачі журналу незабаром одержать докладні відомості [2: № 11, с. 178].

Отже, найімовірніше, А. Долецька орієнтовно в 1896 році передала батьків словник редакції журналу “Киевская старина”. Напевно, на підставі ознайомлення із змістом листування І. Сердюкова з П. Кулішем (можливо, також зі слів А. Долецької) у редакції дізналися, що словник первісно призначався для участі в конкурсі на здобуття премії М. Костомарова. Тож коли нарешті підходив (1 січня 1905 р.) строк відкладеного конкурсу за уточненими правилами, затвердженими 1897 р. [див.: 8, с. 273], редакція журналу “Киевская старина” разом зі словниками за ред. Б. Грінченка і словником Є. Тимченка представила на конкурс і словник І. Сердюкова, віддаючи, можливо, в такий спосіб шану пам'яті лексикографа, а також, не виключено, сподіваючись на якусь грошову винагороду для спадкоємців І. Сердюкова.

Що І. Сердюков мав як на свій час добру освіту, повідомляють авторитетні згадані вже джерела [11; 2]¹, проте він, безперечно, не міг би зрів-

¹ В “Автобіографічній записці” І. Сердюков свій рід веде від Якова Івановича Сердюкова, що був нащадком “того Сердюкова, який за Петра I будував у Вишньому Волочку і на річці Сеймі шлюзи” [2: № 11, с. 179]. Син Якова Василь народився 11 червня 1757 року, служив згодом у Ніжинській полковій канцелярії писарем. Батько І. Сердюкова Іван Васильович народився 13 листопада 1770 р. Залишившись сиротою, ніде не служив, а згодом приписався в Конотопі Чернігівської губернії в купці і був до смерті градським головою. “Батько мій, — писав І. Сердюков, — торгуючи хлібом (зерном?) і худобою, повинен був записуватися в гільдію, але дворянським правом користувався, доказом чого є те, що він мав 47

нятися філологічними знаннями з П. Кулішем. Щодо цього у нього не було жодних ілюзій. Це засвідчують і його листи до П. Куліша, із яких видно, що під кінець своєї роботи над словником І. Сердюков, засвоївши деякі уроки П. Куліша й краще усвідомивши складність кваліфікованої лексикографічної праці, уже не сподівався на якусь грошову винагороду, більше переживаючи, щоб його словник не пропав марно.

А. Лященко цілком обґрунтовано про словник І. Сердюкова відгукувався як про працю значно менших достоїнств, ніж словник за редакцією Б. Грінченка. Але для науки і спроба І. Сердюкова — важлива і цінна. Факт, що була пропозиція А. Лященка придбати словник І. Сердюкова для Академії наук (за відсутності відомостей, як на цю пропозицію було відреаговано, дозволяє припускати можливість виявлення цього словника. У фондах Архіву Російської академії наук варто пошукати документи, які прояснили б ситуацію, що трапилося зі словником безпосередньо після завершення процедури присудження словникової премії М. Костомарова (якщо словник було повернуто — то кому?; якщо словник було придбано для Академії наук — то як це відбулося і де це зареєстровано?).

Оскільки з листів І. Сердюкова до П. Куліша ми вже друкували деякі витяги [4, с. 67—68], тут звернемо увагу на окремі моменти,

душ селян, був внесений по Чернігівській губернії до 2-ої частини родовідної, на підставі чого брати і я всі служили. Спочатку він був одружений із конотопською громадянкою козачкою Махиноюю, з якою мав синів Микиту і Кирила, дочок Ксенію і Степаниду; овдовівши в 1801 р., він оженився в містечку Смілім, Роменського повіту, на дворянці, вдові колезького протоколіста Козирловського, Ірині Андріївні, від народження Яновській. Я народився 12 листопада 1803 року; після мене сестра Пелагея і брат Григорій — обоє померли” [2: № 11, с. 180]. За допомогою Якова Петровича Козирловського (зведений брат І. Сердюкова із першого одруження матері) І. Сердюков влаштувався в канцелярію М. Репніна (1824), а в 1828 році став столоначальником військового губернатора. Згодом одружився з Марією Ольшевською, що мала маєток у с. Кудричах, за 6 верст від Мстиславля [2: № 11, с. 218]. Продавши своє село Новоселівку за 35 тисяч рублів Старицькому і маючи виторг близько 2 тисяч за неухомість, І. Сердюков сплатив борги М. Ольшевської й оформив купчу на Кудричі. 12 червня 1842 р. І. Сердюков повністю переїхав у Кудричі. У 1851 р. в результаті нещасного випадку (6 коней із коляскою провалилися на мості) померла дружина [2: № 12, с. 340]. За свідченням дочки — Олександри Сердюкової, батько мав прекрасне здоров’я і прожив би ще довше. Однак якось на третій день після застуди їздив до Мстислався і знову застудився. Маючи плеврит, відмовився брати ліки, не довіряючи місцевим лікарям (сам клав собі п’явки). Усе скінчилося найгірше. І. Сердюкова поховали в Кудричах, біля збудованої в 1870 р. його коштом церкви (перероблена з уніатського костельу), що була приписана до мстиславського соборного приходу [2: № 12, с. 372—373].

що раніше не висвітлювались або висвітлювались лише дотично.

У листі від 25 грудня 1885 р. на прохання П. Куліша І. Сердюков повідомив такі свої біографічні дані:

“Профессія моя была на всѣ лады — я по выходѣ въ отставку, съ 1842—1859, писалъ о хозяйствѣ: въ *Земледельческой Газетѣ*; въ *Посредникѣ*; въ *Економѣ* и въ *Трудахъ Имп. В. Эк. общества*; Редакторы были: Усовъ, Булгаринъ и Бурнашовъ. Иногда Булгаринъ мнѣ и платилъ. Между прочимъ, я занимался и юридическими дѣлами — Кочубеевъ, въ Бѣлоруссіи — Голынскихъ, Солтановъ, Графа Салтыкова, Рихмановыхъ (въ Москвѣ и Нижегородской) Губ[ерніи] и другихъ; былъ Посредникомъ въ самое важное первое время, съ 1862—1866 года. Теперь занимаюсь перебѣливаніемъ Малорусскаго Словаря. Имѣю отъ рода за 70 лѣтъ¹, но слава богу — состою въ добромъ здоровѣ и въ здоровомъ умѣ [12: спр. 29767, арк. 2—2 зв.].

Про своїх дітей повідомив, що син Аристарх, медик, який закінчив Московський університет, у віці 29 років помер; син Йосип (28 років) — студент ліцею у Вільні; син Іван (18 років) — дома при господарстві; дочка Наталія (22 роки) — закінчила гімназію; дочка Олена (Елена, Леля, 15 років) — навчається у Вільні. Напевно, усі ці діти — від другого шлюбу. Про старших своїх дітей від першого шлюбу І. Сердюков не писав, певно, тому, що в такому випадку вплив би на поверхню факт, що І. Сердюкову вже немало років (а в цьому він не бажав зізнаватися П. Кулішеві).

Далі І. Сердюков написав, що переписує начисто словник української мови, упорядковуваний відповідно до опублікованих правил (“Правительственный вѣстникъ”, 1881, № 72), які залишив М. І. Костомаров для можливих учасників академічного конкурсу на найкращий український словник. Коротко переказуючи суть справи, повідомляючи, що термін конкурсу спливає в 1891 році, висловлюючи свої здогади, як, можливо, проходить процедура визначення переможця тощо, як можна було б одержати якомога більшу грошову винагороду, І. Сердюков пропонує П. Кулішеві: а) або придбати словник у теперішньому його стані, щоб потім сам П. Куліш, долучивши свої матеріали, представляв об’єднану працю на конкурсі; б) або прийняти І. Сердюкова як співавтора — “въ чету” [12: спр. 29767, арк. 5; 4, с. 67].

П. Куліш на пропозиції І. Сердюкова відповів категоричною відмовою. Проте найбільший

¹ До цього місця, позначеного хрестиком (*), І. Сердюков додав примітку: “отвѣчаю на вопросъ вашъ” (тобто на запитання П. Куліша). Ухиляючись від точної відповіді, І. Сердюков, мабуть, не хотів через свій вік знеохотити П. Куліша до обговорення пропозиції щодо можливої співпраці у підготовці словника української мови, про що у листі йде мова далі. І. Сердюкову насправді тоді вже виповнилися 82 роки.

подив І. Сердюкова викликало те, що, виявляється, П. Куліш нічого не знав про оголошений Академією наук конкурс і що він узагалі відійшов від лексикографічних справ. У листі від 16 січня 1886 р. І. Сердюков писав: “Если бы не Вы писали, я бы не повѣрилъ, что Вы не знаете объ Академической Коммисіи и что Матеріялы для украинскаго словаря [подарили] Кіевлянамъ — пудами? вѣдь Вы же еще в “Основѣ” просили всѣхъ присылать Вамъ всѣ Словари или Матеріялы Словаря, которымъ “Вы давно занимаетесь”, и вдругъ дарите сами Кіевлянамъ — а тѣ издали уже ихъ много — Левченко¹, Пискуновъ² и еще кто-то...” [12: спр. 29768, арк. 1 зв; 4, с. 67]. І. Сердюков, виявляється, стежив за новинками наукового життя і знав про лексикографічні починання, обговорювані в Російській академії наук. Цікавий його роздум: “Тамъ какой-то Ягичъ выпросилъ въ Академіи дозволеніе напечатать Словарь на всѣхъ славянскихъ языкахъ, — но что до программы [М. Костомарова — Б. Г.] не касается³. Разбирать по задачѣ будутъ другіе компетентные лица, въ томъ числѣ и нашъ конотопскій академикъ Степ. И. Панамаревъ⁴ [12: спр. 29768, арк. 2].

Маючи ще якусь маленьку надію, що П. Куліш передумає й погодитися на пропозицію співпрацювати у підготовці словника на конкурс, І. Сердюков пише, що надсилає вирізку з “Правительственного вѣстника”, де надруковано розроблену академією програму на здобуття премії (в архівній справі [12] цієї вирізки немає). А далі на-

¹ “Опытъ русско-украинскаго словаря” Михайла Левченка (К., 1874) — до 7600 російських слів і до 9000 українських у перекладній частині.

² “Словниці української (або югово-руської) мови” Ф. Пискунова (Одеса, 1873) — близько 8000 слів; друге видання: “Словникъ живої народної, письменної і актової мови руськихъ югівчанъ Російської і Австрійсько-Венгерської цесарії” (К., 1882).

³ Ягич (Ягич, Ягіч, Ягіч) Ватрослав (рос. Ягич Игнатий Викентьевич; хорв. Vatroslav Jagić; 6 липня 1838 — 5 серпня 1923) — видатний філолог-славіст, мовознавець, літературознавець, історик, палеограф і археограф; академік Петербурзької академії наук (1880) [14; 15]. Тут ідеться про проект його *Сравнительного словаря славянскихъ языков*.

⁴ Пономарьов Степан Іванович (1828—1913) — відомий бібліограф, літературознавець і член-кореспондент II відділення Петербурзької академії наук; написав багато віршів у релігійному дусі. У листі до П. Куліша від 25.12.1885 р. І. Сердюков висловлював таку думку: “Мнѣ, однако, представлялось, что Васъ вызовутъ какъ эксперта для оцѣнки достоинства словарей (кои должны: быть представлены къ соисканію преміи въ [18]91 году и даже прежде) и потому Вашего Словаря не будутъ и разсматривать, какъ, по все вѣроятности, лучшего...” [12, арк. 5]. Такі припущення, на наш погляд, не позбавлені глузду. І. Сердюков у функції експерта уявляв і С. Пономарьова, напевно, тому, що С. Пономарьов був авторитетним академічним філологом і, як уродженець України, знав українську мову.

полягає: “Хоть вы запретили мнѣ говорить объ моемъ Словарѣ, но я это принимал тогда, когда Вы не имѣли и понятія о конкурсѣ” [12: спр. 29768, арк. 2; 2, с. 67].

П. Куліш, як видно з письмових відповідей йому І. Сердюкова, не бажав займатися українським словником, незважаючи на настирливі умовляння й аргументи І. Сердюкова, і, гадаємо, не лукавив, заявляючи, що нічого не знав про оголошення конкурсу.

Деталі, як посувалися справи з поданням словників української мови на конкурс для здобуття премії М. Костомарова, хто виявляв зацікавленість у них, як відбувався розгляд поданих на конкурс лексикографічних праць, яка доля тих словників, що не були удостоєні премії, — усе це потребує максимального прояснення. Те, що зробили в цьому напрямі М. Пилинський [9, с. 88—89] та Й. Дзендзелівський [7, с. 295—296, 300; 8, с. 272—273], які вказали й прокоментували виявлені важливі архівні документи, пов’язані з присудженням премії М. Костомарова за найкращий український словник, не можна не відзначити як добрий початок, у якого повинне бути продовження у вигляді дальших архівних пошуків і з’ясування раніше не відомих обставин, за яких присуджувалася премія М. Костомарова.

Умови конкурсу були надруковані в рідкісному і малотиражному виданні. Знав про цей документ І. Сердюков, бо був кваліфікованим і обізнаним юристом, якому належало уважно читати урядові документи. Чому так сталося, що конкурс на найкращий словник української мови через десять років від моменту його оголошення не відбувся через відсутність учасників, — треба шукати у площині того, наскільки доступними були відомості про цей конкурс, хто і кому пропонував (поза фактом публікації правил у виданні не філологічного профілю) укласти такий словник. Це виразний штрих до того, як уряд “піклувався”, щоб українці активізувалися у підготовці докладного словника своєї мови.

І сьогодні дуже проблематично вказати і виявити джерело, де є повний текст опублікованих у 1881 р. умов присудження премії М. Костомарова. У зв’язку з цим передруковуємо їх тут (хай це буде своєрідною реконструкцією вкладаєного І. Сердюковим додатка до його листа П. Кулішеві від 16 січня 1886 р.):

ПРАВИЛА О ПРИСУЖДЕНИИ ПРЕМИИ Н. И. КОСТОМАРОВА ЗА ЛУЧШИЙ МАЛОРУССКИЙ СЛОВАРЬ

1. Премію Н. И. Костомарова составляетъ внесенная имъ въ Академію наукъ сумма 4.000 руб. въ закладныхъ листахъ Харьковскаго поземельнаго банка.

Примѣчаніе. Вышедшіе въ тиражъ до присужденія преміи закладные листы Академія будетъ замѣнять другими; она можетъ по мѣрѣ надобнос-

ти, перем'янять листы Харьковскаго поземельнаго банка на другія процентныя бумаги, но стараясь не наносити ушерба капиталу.

2. Премія эта, съ накопившимися на нее процентами, имѣть быть присуждена Академію наукъ за лучший изъ представленныхъ на ея разсмотрѣніе словарь малорусскаго нарѣчія съ объясненіемъ словъ на русскомъ языкѣ.

3. Главную основу словаря долженъ составить народный языкъ. Изъ словаря не исключаются и слова, принадлежащія одной лишь или немногимъ мѣстностямъ; но при такихъ словахъ должны быть по возможности означаемы и самыя эти мѣстности.

4. Кромѣ народнаго малорусскаго нарѣчія, въ словарь должны войти съ особыми обозначеніями:

а) общеупотребительныя между малоруссами слова иноземнаго происхожденія;

б) слова старинныя, вышедшія изъ употребленія; они заносятся въ словарь въ томъ видѣ, въ какомъ встрѣчаются въ рукописныхъ или печатныхъ памятникахъ, и притомъ съ указаніемъ этихъ послѣднихъ;

в) слова, извѣстныя только изъ сочиненій авторовъ.

5. Словарь долженъ заключать въ себѣ не одинъ лишь переводъ съ малорусскаго нарѣчія на русскій языкъ, но также и примѣры важнѣйшихъ случаевъ употребленія ихъ въ томъ или другомъ значеніи, въ пѣсняхъ, сказкахъ, поговоркахъ, загадкахъ и т.п., или произведеніяхъ письменной литературы; приче́мъ если примѣръ заимствованъ изъ произведеній устной или письменной словесности, долженъ быть указанъ и его источникъ.

6. Значенія словъ приводятся въ порядкѣ, соотвѣтствующемъ естественному развитію ихъ.

7. При начертаніи звуковъ малорусскаго нарѣчія составитель словаря имѣть послѣдовательно держаться одного правописанія.

Примѣчаніе. Пока малорусское правописание не опредѣлится прочнымъ образомъ, желательно, чтобы соблюдались слѣдующія правила:

1) мягкое *и* изображать черезъ *i*;

2) тамъ, гдѣ мягкій звукъ *и* не есть первоначальный или постоянный, а образовался изъ *о* или *е*, употреблять, по примѣру Максимовича — *ô, î, ê¹*, напр., *кôнь, коня, нѣсь, несу, лѣталь, лечу*;

3) не писать вовсе буквы *ѣ*; равнымъ образомъ не писать *ы*, употребляя безразлично *и* въ тѣхъ случаяхъ, когда по-русски слышится то *и*, то *ы*, такъ какъ эти двѣ буквы произносятся малоруссами одинаково;

4) букву *э* также исключить изъ употребленія, мягкій же звукъ *е* означать буквою *е²*.

8. Надъ каждымъ неодносложнымъ словомъ должно быть означено его удареніе и ко

всѣмъ словамъ присоединяемо ихъ грамматическое опредѣленіе.

9. Словарь долженъ быть представленъ въ Академію чисто и четко переписанный, съ раздѣленіемъ, для практическаго удобства, на нѣсколько отдѣльныхъ частей.

10. Конкурсъ на представленіе словаря закрывается 1го декабря 1891 года; въ случаѣ, если къ тому сроку не будетъ представлено словаря или представленный трудъ не будетъ одобренъ, Академія объявляетъ новый конкурсъ.

11. Оцѣнка представленныхъ на конкурсъ словарей поручается Академію особой комиссіи, состоящей изъ трехъ ученыхъ филологовъ, знатоковъ славянскихъ нарѣчій, и въ особенности русскаго языка. Въ составъ этой комиссіи могутъ входить академики и посторонніе ученые, но во всякомъ случаѣ одинъ изъ ея членовъ непременно долженъ быть чистый малоруссъ, усвоившій съ дѣтскихъ лѣтъ малорусское нарѣчіе.

12. Отчетъ о присужденіи преміи Н. И. Костомарова читается въ торжественномъ годовомъ собраніи Академіи наукъ 29 декабря, черезъ годъ по представленіи словаря.

13. Печатаніе удостоеннаго преміи словаря производится на счетъ Академіи наукъ, съ тѣмъ чтобы первое его изданіе составляло ея собственность.

14. Дѣйствительные члены Императорской академіи наукъ не имѣютъ права на полученіе преміи Н.И.Костомарова [10]³.

П. Куліш відмовлявся від пропозицій І. Сердюкова спільно готуватися до участі в конкурсі на отримання премії М. Костомарова, проте словникові справи продовжував обговорювати, надаючи І. Сердюкову поради і надсилаючи літературу. На доповнення до вже сказаного з цього приводу [4, с. 68] зупинимось докладніше на коментарях І. Сердюкова щодо словника Є. Желєхівського, скористатися яким радив П. Куліш.

Відповідаючи на чергового Кулішевого листа, І. Сердюков 27 лютого 1886 р. писав: “Благодарю Васъ за наставленія. [...] А о Словарѣ Желєховскаго, спасибо за разъясненіе. Мнѣ сначала показалось, что это русинско-нѣмецкій, а теперь “якъ я розшолопав” такъ это Хохло-Нѣмецкій” [12, № I, 29770: арк. 1].

Ця ситуація зі сприйняттям словника Є. Желєхівського як регіонального, суто західноукраїнського (“русинського”), досить симптоматична: поперше, у ній чітко проглядається думка українця з Лівобережжя, що терміни *русин, русинський* стосуються галичан; по-друге, у позиції І. Сердюкова проглядається якась нехіть, небажання брати щось зі словника Є. Желєхівського як можливий еталон для всіх

¹ Помилково надруковано *е* (без дашка).

² Помилково надруковано *э*. Цей друкарський брак помітив і І. Сердюков, про що писав П. Кулішеві.

³ При цій нагоді висловлюємо щирю подяку працівникам Інституту рукопису і Відділу газетних і рідкісних публікацій Національної бібліотеки України імені В. Вернадського за надану свого часу допомогу у виявленні цього документа.

українців¹. Показово, що П. Куліш, як можна здогадуватися, рекомендував І. Сердюкову словник Є. Желехівського не як регіональний². І хоч І. Сердюков прислухався до порад П. Куліша, все одно у нього залишилися великі сумніви, чи справді словник Є. Желехівського варто брати до уваги настільки, як впливало зі слів П. Куліша. Заслуга П. Куліша в тому, що він пропагував словник Є. Желехівського як загальнонародну культурну цінність.

У шостому листі (16 березня 1886 р.) І. Сердюков висловлює подяку П. Кулішеві за надіслані чергові зошити словника Є. Желехівського, стисло повідомляє, що підготовлюваний ним словник буде меншим: якщо надрукувати в 1/8 аркуша, то буде не менше 100 сторінок. І серед іншого: "...пишу потихоньку" [12: № I, 29771, арк. 2].

А в останньому, восьмому, своєму листі до П. Куліша від (22 травня 1886 р.) незадовго до смерті, І. Сердюков писав: "Вторично и сердечно благодарю Васъ, прекрасный мой сотрудник, за Желеховскаго. На дняхъ я получилъ еще 10 листовъ съ

¹ І цей підхід, на жаль, подекуди проглядається і в словнику за ред. Б. Грінченка. Наприклад, Б. Грінченко мав труднощі у встановленні початкової форми і значення слова у *перетику* з відомої поезії Т. Шевченка "У перетику ходила...". Б. Грінченко подав *перетика* з гіпотетичним значенням 'граница между двумя владениями, образуемая рядом деревьев?' (Грн III 140). Насправді у Т. Шевченка йдеться про *перетик* 'вид тканини для сорочок; одяг із такої тканини', про що слушно писав Г. Аврахов [1] та інші, не знаючи, між іншим, що це слово в словнику Є. Желехівського має таке лексикографічне опрацювання, яке підтверджує думку Г. Аврахова, Н. Данилевської, М. Ткача, Л. Орел [1, с. 5]; пор.: *перетик* m. 'Art weiblich[ich] Kleidung' Ш[евченко]. I. 309 (Жел 626). Донедавна академічні видання творів Т. Шевченка орієнтували читача на кимось домислене: *перетика* 'перелісок' [13, с. 503], хоч такого значення немає ні у Б. Грінченка, ні в СУМі. В останньому не відомо як Грінченкове пояснення трансформувалося в значення 'смуга дерев, чагарника і т. ін.' (СУМ VI 295), а слова *перетик* немає, хоч, виявляється, воно не було рідкісним у народній мові. Не відомо, що враховував Є. Желехівський, коли декодував Шевченкове у *перетику* ходила. Ясно одне, що в цьому зіграло вирішальну роль мовне чуття лексикографа, вироблене у процесі системного глибокого осмислення ресурсів української народної мови з різних широт. Що Є. Желехівський прагнув до такого осмислення і на цій основі укладав свій відомий словник, видно зокрема і з його пояснень, які він дав у листі до В. Ягича від 28.06.1876 [див.: 7, с. 241—242].

² У цьому зв'язку варто нагадати, що П. Житецький як експерт від редакції "Киевской старины" радив Б. Грінченку більше звертатися до словника Є. Желехівського і довіряти вміщенню у ньому даним: "Вообще Желеховской — источникъ вполне солидный, въ особенности для галицкихъ диалектовъ, и пользоваться имъ нужно широко, хотя бы многія слова галицкія и не употреблялись въ нашихъ украинскихъ диалектахъ" [див.: 3, с. 22]. П. Куліш про словник Є. Желехівського, як впливає з листів І. Сердюкова, мав схожу позитивну думку, коли рекомендував цей словник як надійне джерело для загальнонародного словника української мови.

лит[ерой] С по Ув. Онъ мою работу повернулъ назадъ нѣсколько, т.е. провѣряю его с написаннымъ и уже прохожу "О". Хотя довольно много въ немъ оказывается: нетокмо искажонныхъ малорусскихъ, русскихъ, но даже суть и такіе изрѣченія, коихъ ни въ какомъ діалектѣ нѣтъ, напр.:

"Опостін" *adv.* Левч. s. Пор[у]ч. (но въ Левченки я этого не нашолъ³). "Опрани кульбаки" *pl.* К. I. 32 st. "О-пригоди" *adv.* zur rechten Zeit, gelegen. Зак. (Переводъ: О пригоди, нарѣч. Вовремя; подходяще).

Ужъ этого никто не разберетъ. Въ Малороссіи говорятъ иногда Я тобі стану "в-пригоди" (Я тебѣ сдѣлаюсь полезнымъ; я тебѣ прислужусь, пригожусь), — но ни въ какомъ смыслѣ не придется сказать "о пригоди" во время или подходяще. Можно сказать: *ти просишь мене "о пригоди"*, тогда, по склоненію грамматическому, буквальній нѣмецкій переводъ будетъ "ты просишь меня о помощи". Слова "пригода" въ нѣмецкомъ языкѣ вовся нѣтъ; а есть: "Пригодность", которая называется (Tanglichkeit). Однимъ словомъ, Желеховской намішавъ капуста съ горохомъ; но служить для меня указаніемъ, что руководствовался, — или могъ имъ руководствоваться токмо нѣсколькими словами⁴.

Напр. тоже: "Ополонок, нка, т. N. e. Berges": (Гора — Горы). У насъ есть Ополоникъ⁵ — Польникъ, большая ложка и ополонникъ — Головастикъ или Лягушечный дѣтенишъ съ хвостомъ; но Горы-Ополонка, — ни въ какомъ діалектѣ нѣтъ! и т. п.⁶ Есть Полонка прорубь во льду [11: № I, 29773, арк. 1—1 зв.].

Недаромъ Вы, мой милый мудрецъ, бросили всю эту галиматью, такъ что и я Вамъ послѣдовалъ бы — но жаль трудовъ, уже состоявшихся! По крайней мѣрѣ мой Словарь можетъ сохранить — если не всю чрезвычайно разнообразную Малорусскую рѣчь, которая по размаху нашего народа, — разлилась по разнымъ губерніямъ съ отгѣнками, но все таки имѣетъ свою Історію совершенно понятную вездѣ, напр.

³ У словнику М. Левченка українські слова шукати не просто, бо всі вони не в рестровій, а в перекладній частині. І. Сердюков даремно підозривав, що це слово у М. Левченка помилкове. Пор.: *опостін* (Жел. 573); *опостін* "стіна в стіну, по другий бік стіни, поруч; біля стіни, під стіною", *постінъ* "тс." — утворене з прийменників *о і по* та іменника *стіна* (ЕСУМ IV 203).

⁴ У словнику за ред. Б. Грінченка лише *стати* у *пригоді* (Грн III 412).

⁵ Тільки так і в словнику за ред. Б. Грінченка (Грн III 59).

⁶ Напевно, у словнику Є. Желехівського зфіксовано власну назву — місцевий топонім: *Ополонок* (Жел. 573). Використання тарної лексики як мотиваційної бази для творення назв рельєфу — поширене явище; пор.: *Варіхи* (Верх. Розтока), *Варішка* (Люта), що пов'язуються з *варіха*, *варішка* 'розливна ложка', 'ополоник', *Чёрпало* (Зняцєве, Іза, Липча, Пістрялове) — з *чёрпало* 'посудина для черпання' [див.: 5].

“Біть” лупіть, лушіть, дубасіть, бецеліть, орбіть, шмагать, шпáрить, сікті, стіобáть, профоростить, чухрать, дaть стусана, потрiпати. *Гл. дѣй.* Вообщє наказывать.

“Біс” Гаспiд; Гемóн, Чорт, Чортяка; Сатана; Демон; Люцiпер; Куций; Дух-святій-з-нами; Нечиста-сила. *ср. муж. Мифъ.* Дьяволъ, прынимаемый въ духовномъ мирѣ за искусителя и причину всѣхъ грѣховъ. Рысують его въ воображенiи въ видѣ собаки съ рогами съ хвостомъ на козыхъ ножкахъ, съ огненными глазами и языкомъ и съ чрезвычайно вкрадчивымъ голосомъ, вродѣ женскаго, обольстителнымъ и т. п.

мило-словіе!

Что изъ этого будетъ, не знаю, но хотѣлось бы окончить! Ну, хроники, може, скажуть коли небудь “спасибі” — Вы хоть при жизни заробили славу. — А я, собственно, за Малорускiй Патріотизмъ едва ли и когда получу “спасибі” [12, № I, 29773: 1—2 зв.].

Шкода, що цей песимістичний прогноз близький до здійснення. І все ж не втрачаймо надії, що рукописний словник української мови І. Сердюкова ще знайдеться, і нащадки подякують І. Сердюкову і за вияв його патріотизму, і за українсько-російський словник.

Умовні скорочення назв джерел

ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: У 7 т. — Т. 1—5. — К.: Наук. думка, 1982—2006.

Жел. — *Желеховский С.* Малоруско-німецкий словарь. — Т. 1; *Желеховский С., Недільский С.* Малоруско-німецкий словарь. — Т. 2. — Львів, 1886.

Грн — Словарь української мови / Зібрала редакція журналу “Киевская старина”. Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко: У 4 т. — Т. 1—4. — К., 1907—1909. [Репринтне видання: К.: Вид-во “Довіра” — УНВЦ “Рідна мова”, 1997].

Література

1. *Аврахов Г. Г.* Одна з недосліджених поезій Т. Шевченка: “У перетику ходила” / Г. Г. Аврахов // Дивослово. — 1998. — № 3. — С. 2—5.

2. *Автобиографическая* записка И.И.Сердюкова // Киевская старина. — 1896: № 11. — С. 178—224; № 12. — С. 337—373.

3. *Галас Б. К.* Зауваження П. Житецького до Грінченкової рукописної редакції словника “Киевской старины” / Б. К. Галас // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. — Вип. 1. — Ужгород, 1995. — С. 19—23.

4. *Галас Б. К.* Ф.С. Шимкевич як лексикограф і українське словникарство (кінець XVIII — початок XX ст.) / Б. К. Галас. — Ужгород, 1995. — 300 с.

5. *Галас К. Й.* Тарна лексика, відбита в закарпатоукраїнській топонімії / К. Й. Галас // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови : Тези доповідей. — Ужгород, 1978. — С. 111—112.

6. *Дзендзелівський Й. О.* До історії підготовки “Малоруско-німецкого словаря” Є. Желехівського / Й. О. Дзендзелівський // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. — № 8. — Братислава—Пряшів, 1978. — С. 239—248.

7. *Дзендзелівський Й. О.* Листування І. Панькевича з В. Ягічем і К. П. Михальчука з О. О. Шахматовим та П. К. Сімоні / Й. О. Дзендзелівський // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. — № 12. — Братислава—Пряшів, 1985. — С. 263—302.

8. *Дзендзелівський Й. О.* Листування К. П. Михальчука з В. Ягічем / Йосип Олексійович Дзендзелівський // *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej.* — Т. XIV. — Warszawa, 1980. — S. 265—277.

9. *Пилинський М.М.* Українські рукописні словникові матеріали в бібліотеках і архівах Ленінграда: Повідомлення / М. М. Пилинський // Лексикографічний бюлетень. — Вип. IX. — К.: Вид-во АН УРСР, 1963. — С. 74—89.

10. *Правила* о присужденіі преміі Н.И.Костомарова за лучшій малорусскій словарь // Правительственный Вѣстникъ. — 1881. — № 72. — Четвергъ, 2го (14го) Апрѣля. — С. 4.

11. *Р[удак]овъ В.* Сердюковъ / В. Р—въ // Энциклопедический словарь / Изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. — СПб. — Т. 29-А. — 1900. — С. 668.

12. *Сердюков І.* Листи (8) до П. Куліша. 1885 — 1886 // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАНУ. — Шифр: І, 29766 — 29773.

13. *Шевченко* Тарас. Повне зібрання творів: У 12 т. / Академія наук Української РСР: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. — Т. 2: Поезія 1847—1861 рр. / Редактор тому В. С. Бородін. — К.: Наук. думка, 1990.

14. *Ягич* Ватрослав — Вікіпедія. Електронний ресурс. [Режим доступу:] http://uk.wikipedia.org/wiki/Ягич_Ватрослав.

15. Ягич, Ігнатій Вікентьєвич — Википедія Електронний ресурс. [Режим доступу:] http://uk.wikipedia.org/.../Ягич_Ігнатій_Вікентьєвич.

16. Янковська Ж. Фольклористична діяльність Пантелеймона Куліша : Мнографія / Жанна Янковська. — Острог, 2007. — 156 с.

Галас Борис

Лексикографическая проблематика в письмах И. Сердюкова к П. Кулишу

Аннотация. По письмам И. Сердюкова к П. Кулишу 1885—1886 г. из фондов Института рукописей Национальной библиотеки Украины имени В. Вернадского выясняются обстоятельства, как И. Сердюков составлял украинско-русский словарь. Этот пока не найденный словарь уже после смерти автора был представлен на конкурс для получения премии Н. Костомарова. Письма раскрывают различные взгляды И. Сердюкова и П. Кулиша на проблемы украинской лексикографии.

Ключевые слова: письма к П. Кулишу, история украинской лексикографии, рукописный словарь И. Сердюкова, премия имени Н. Костомарова.

Halas Borys

Lexicographic problems in the letters of I. Serdyukov to P. Kulish

Summary. On the grounds of I. Serdyukov's letters to P. Kulish (1885—1886) reserved in the Institute of Manuscript of the The Vernadsky National Library of Ukraine the circumstances of preparing of Ukrainian-Russian dictionary by I. Serdyukov are explained. This undetected yet dictionary after I. Serdyukov's death was recommended to be awarded the Kostomarov prize. Letters different points of view of I. Serdyukov and P. Kulish on the problems of Ukrainian lexicography.

Key words: letters to P. Kulish, history of Ukrainian lexicography, manuscript dictionary by I. Serdyukov, Kostomarov prize.

Галас Борис — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови УжНУ.